

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ У ПОЕТИЧНОМУ ЛЕКСИКОНІ

МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичної специфіки авторських лексичних новотворів Миколи Вінграновського, що включає аналіз функціонування авторських лексичних новотворів у художньому тексті, установлення формально-семантичних та функціонально-стилістичних особливостей неологізмів, визначення їхнього внутрішнього змісту, аналіз семантичного наповнення у зв'язку із мовним середовищем, у якому вони були вжиті.

This article is dedicated to the research of lexical and semantic specific of author's new formations of Mykola Vingranovski, which includes analysis of functioning author's lexical new formations in the work of art, ascertainment of formal, semantic, functional and stylistic peculiarities of neologisms, determination of their inherent meaning, analysis of their semantic filling in connection with a language surrounding it was used in.

Дослідження оказіонального словотвору дає уявлення про словотвірні потенції системи мови. Інновації в українській лексиці вже неодноразово досліджувалися на різних часових зрізах такими мовознавцями як: М. Бойков, В. Коломієць, А. Москаленко, О. Муромцева, А. Нелюба, В. Присяжнюк, Ю. Редько, О. Стишов, Л. Струганець, О. Тараненко, О. Терещенко, І. Шашкін, Г. Вокальчук, Н. Адах, Н. Гаврилюк, О. Тимочко та ін. Проте не зважаючи на значну кількість робіт, присвячених аналізу авторських лексичних новотворів (далі — АЛН), питання функціонування оказіональних слів у художньому тексті, їхня ролі в структурній та концептуально-змістовій системі текстового цілого є недостатньо вивченим.

Актуальність дослідження АЛН пов'язана з тим, що мовно-естетичне освоєння екстралінгвістичного світу передбачає врахування динамічної сутності текстової структури, у якій інновації не тільки відображають певні реалії чи ірреалії навколишнього світу, а й характеризують їх, створюють відповідні образи, передають інформацію про нові речі, вичленовані внаслідок суб'єктивного, індивідуального пізнання.

Метою дослідження є комплексний аналіз функціонування авторських лексичних новотворів у поетичних текстах М. Вінграновського,

установлення формально-семантичних та функціонально-стилістичних особливостей АЛН, визначення їхнього внутрішнього змісту, аналіз семантичного наповнення у зв'язку із мовним середовищем, у якому вони були вжиті.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що аналіз АЛН дозволяє визначити їхні специфічні особливості. Спостереження та висновки, зроблені у процесі дослідження, будуть використовуватись у подальшому опрацюванні проблем, пов'язаних із семантикою, функціональними особливостями індивідуально-авторських новотворів в українській поезії ХХ століття. Дослідження сприяє поглибленому вивченню ідіостилю М. Вінграновського, допомагає розкрити зв'язок світоглядних позицій автора з особливостями авторських лексичних новотворів.

Виокремлення типів АЛН у сучасній українській мові, з'ясування їхніх функціональних властивостей, питомої ваги в системній організації і розвитку лексики неможливе без з'ясування тенденцій їхнього засвоєння, без виявлення чинників, які забезпечують їхню стійкість у мовній діяльності суспільства. Надійне підґрунтя для розв'язання цих завдань закладає вивчення інновацій у відношеннях з уже наявними номінаціями в системі мови і в тексті. Саме такий системний підхід дає змогу окреслити тло функціонування певної інновації в мові, виявити той магніт, який „притягує” або „відштовхує” нову номінацію, сприяє її усталенню в мові чи тримає її на периферії [8, с. 403].

Авторські лексичні новотвори покликані в надзвичайній формі відобразити оригінальність світобачення і світосприйняття поета, вони є специфічними ознаками авторського стилю.

У ліриці Миколи Вінграновського ми не знайдемо фрази для фрази. Його поетична фраза, стверджує С. Антонішин, — „це зафіксований і перелитий у слово стан людської душі. Ця поезія не перевантажена ні ретроспективними асоціаціями, ні асоціаціями якимись модерними. Якщо усе

це на сторінках поетичних книг його і присутнє, то присутнє в бажаних пропорціях. Ось чому поет такий природний, такий свій” [1, с. 16].

У творчій спадщині М. Вінграновського репрезентативним є розряд прикметників. У сучасній українській літературній мові прикметник є повнозначною частиною мови, яка „виражає ознаку або властивість предмета, має зумовлені опорним іменником словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка й у реченні найчастіше виконує синтаксичну функцію узгодженого означення” [9, с. 113].

Прикметники у поетичному мовленні відіграють особливу роль: саме завдяки їм звичайний текст перетворюється у справжній витвір мистецтва і звичайні реалії дійсності набувають нового, ще більш яскравого та оригінального забарвлення. У поетичному словнику М. Вінграновського авторські прикметники формують вагомий клас із різноаспектними семантичними характеристиками.

В основу авторських прикметникових інновацій покладено такі ознаки денотатів:

- частина тіла людини: *розмерзлоокий, гідночеснолиций, червонобровий, многозиковий;*
- частина тіла істоти: *синьокрилий;*
- психічний стан: *синьо-благальний, любомилый;*
- звукова характеристика: *синьоголосний, тихотихий;*
- числова характеристика: *двадцятивесний, двадцятивічний, стобальний, стоганебний, тисячосилий;*
- часова характеристика: *всевічний, червнево-вересневий;*
- локальна характеристика: *дніпророжденний, середстепний.*

Численна кількість авторських прикметників у поетичному контексті виконує функції колірних епітетів (нерідко — ускладненої семантики), що служать яскравим словесно-зображальним засобом у змалюванні картин природи тощо. Колоративна лексика посідає один із найвищих щаблів за частотністю вживання в неокласичному тексті. Відповідно й неологізми цієї

групи становлять численну групу як за своєю кількістю, так і оригінальністю. А. А. Калетнік відзначає найпоширеніші корені з колоративним лексичним значенням: *багр-, барв-, блід-, бронз-, голуб-, жар-, жовт-, зелен-, золот- (злат-), зор-, кривав-, мід-, молочн-, огн-, перлист-, прозор-, промен-, пурпур-, ржав-, рожев-, рубін-, світл-, сив-, сиз-, син-, сір-, сліпуч-, смарагд-, смугл-, срібн-, сяйн-, темн-, тьмян-, фіалк-, червон-, чист-, чорн-, яскрав-, ясн-* тощо [7, с. 19].

Колірні АЛН є яскравими образно-зображальними засобами в руках талановитого майстра слова, за їх допомогою письменник творить неабиякі картини природи і зовнішнього середовища загалом, уносячи нові барви у поетику вірша, напр.: *На вічності, на вічній мерзлоті, / В туманно-фіолетовій імлі / Себе несем в турботі; Мій антисвіт з чорним животом, / З чернечо-чорно-чорними губами, / Із міріадами незвіданих галактик, / Які ховаються в тобі і клекояться...* (М. Вінграновський).

Колір потрібен Миколі Вінграновському не лише в змалюванні пейзажу. Кольором поет фіксує протилежність чуттів, настрою, емоцій. Колір у нього, на думку І. Дзюби, — „це вічна боротьба протилежностей, це контрастування речей, на зіткненні яких утворюється якась нова якість, що так багато значить для ідеї вірша. Найчастіше поет вдається до синього, білого, червоного і чорного кольору. При відтворенні настроїв печальних, елегійних, поет звертається до тонів і півтонів цих кольорів, до сонцетіней” [5, с. 147].

Композити-кольоративи, наявні у поетичному лексиконі М. Вінграновського, активно утворюються на основі атрибутивних синтагм, у котрих один із компонентів є якісним прикметником зі значенням кольору, а другий — іменником із конкретним, рідше — абстрактним значенням. Семантика ад’єктивів, у котрих колірний компонент поєднується з якоюсь іншою характеристикою денотата, є багатоаспектною і, відповідно, складною. Мовноестетична новизна інновацій значною мірою сприяє створенню образного, художньо-метафоричного образу, наприклад: *У білім сні, у білім сні зимовім / в землі під серцем ворухнулася весна, / і тінь конвалій*

синьоголосна / нам почала весну в своїм пахучім слові; Ти чуєш, море?! / Юність моя зоре / В твоїх просторів синьокрилий дим! (М. Вінграновський).

Варто зауважити, що компонент *синьо-*, який неодноразово зустрічається в мовотворчості письменника, викликає певні асоціативні ряди. У більшості випадків синій колір асоціюється з небесною блакиттю, далеким горизонтом, прозорою водою, викликаючи в свідомості індивіда відчуття швидкоплинності, минучості всього земного. Цей колір символізував свого часу мрію про втілення загальнолюдського ідеалу, віру у світле й безхмарне майбутнє під мирним блакитним небом.

Микола Вінграновський не заперечує традиційних уявлень про синій колір, одночасно виявляючи свого роду новаторство, сполучаючи цей колірний компонент з іншим (переважно відносним прикметником) і створюючи нові відтінки деяких понять, пор.: *синьо-благальна* далечінь, *синьоголосна* тінь конвалій, *синьокрилий* дим, *синьоплинна* течія, *синьосливо* зацвіла слива тощо.

О. Рисак вважає, що функціональні особливості кольору в художніх творах виявляються так: а) колір служить відповідним тлом, на якому відбуваються події; б) створює певний емоційний настрій; в) виступає символом важливих ідей, поглиблює процес характеротворення; г) розкриває особистість митця, оскільки спосіб бачення має неабияке значення у структурі її становлення; г) служить „будівельним матеріалом” у конструюванні художнього образу, розширюючи тим самим асоціативні можливості художнього світу [6, с. 24].

Серед прикметників із першим (переважно) компонентом-кольоративом можна виокремити новотвори, у яких другий компонент містить:

1. сему ‘частина тіла істоти’: *синьокрилий, червонобровий*;
2. сему ‘процесуальна ознака’: *синьоблагальний, синьоплинний*;
3. сему ‘фізіологічний стан’: *сивоснивий*;
4. сему ‘рослина’: *білоквітий, кульбабо-золотий* тощо.

Кольоративна лексика в ідіостилі М. Вінграновського посідає значне місце (що виявляється і кількісно, і якісно). Саме кольоронайменування є найпоширенішою атрибутивною характеристикою широкого кола важливих для майстра слова образів, у тому числі й ключових, що проходять наскрізно крізь усю його творчість, які, на думку О. Жижоми, є „постійними, організуючими, цементуючими елементами, носіями єдності в численних творах поета, елементами, що накладають на ці твори відбиток поетичної особистості. Ці елементи вносять цілісність в індивідуальну міфологію поета” [6, с. 16].

В окрему лексико-семантичну групу прикметникових АЛН можна виокремити ад’єктиви з нумеративним компонентом сто-: *стобальний, стоганебний, стоглобальний, стодумний*.

Лексико-семантичний розряд прислівників представлений значно меншою кількістю одиниць, що теж є виявом творчої манери письменника-новатора. Проте це не робить їх менш оригінальними і значущими у поповненні словникового складу мови. Серед прислівникових АЛН можна виокремити такі групи:

а) способу дії (найбільша за своїм складом; характеризують дію з погляду її перебігу, способу якості): *дитинно-сіро* (глянула), *любомило* (танцюють), *малиновоголово* (подумали), *розджмеліто* (прощався);

б) міри й ступеня (вказують на різний якісний і кількісний вияв дії або ознаки): *обоєнько-удвох*;

в) часу (позначають час дії, її початок, межу в часі, тривалість, повторюваність): *вдень-вночі*, *вчора-звечора*, *далеко-давно*, *середночі*.

АЛН-дієслова представлені в творчості поета доволі невеликою кількістю одиниць, що є прямим свідченням того, що значно більшу увагу М. Вінграновський звертав на створення номінацій на позначення предметів та їхніх ознак. Дієслівна категорія авторських лексичних новотворів репрезентована такими лексико-семантичними групами:

- а) позначення конкретної фізичної дії: *ввulkanитися, понапитися, унюхуватись, вицвірінькуватись, понахилятись*;
- б) позначення стану особи чи предмета: *відтихнути*;
- в) позначення узагальненого поняття дії, процесу: *видійснити*;
- г) позначення ознак, пов'язаних із набуттям характеристик, властивих певним об'єктам: *тополити, повідтуманіти, змавпитися*.

Щодо лексико-семантичних розрядів дієприкметників, дієприслівників, займенників і предикатів, то вони, як правило, є семантично місткими і водночас прозорими, у переважній більшості зрозумілими і без контекстного оточення, наприклад: *вминулений* (час), *згрозена* (днина) ; *напташивши* (гнізда); *тебенько* (від тебе); *пра-пра-пра-про* (лексикалізація префіксальних морфем *пра-, про-*) тощо.

Отже, у творчому доробку М. Вінграновського представлені авторські лексичні новотвори усіх частин мови, які належать до різних лексико-семантичних груп. На окремі з них автор звертав особливу увагу, відповідно і кількість їх є значно більшою.

Проблема нових слів — проблема особлива. З одного боку, не було такого моменту в історії мовознавства, коли б їй не приділяли уваги, — вона завжди актуальна. З іншого боку, питання про те, що таке неологізм в лінгвістичному сенсі, досі залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонишин С. Я вас люблю. Роздуми над поезією М. Вінграновського / С. Антонишин // Літературний вісник. — 1992. — № 7. — С. 12—16.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори / М. С. Вінграновський. — К. : Дніпро, 1986. — 463 с.
3. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття : [монографія] / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект). — Рівне : Перспектива, 2004. — С. 94—523.
4. Габинская О. А. Словотворчество как феномен языковой личности / О. А. Габинская. — М., 2004. — 368 с.
5. Дзюба І. Поезія Миколи Вінграновського / І. Дзюба // Визвольний шлях. — Лондон, 1967. — 375 с.
6. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80—90-х років ХХ століття : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / О. О. Жижома. — К., 2003. — 215 с.

7. Калетнік А. А. Теоретичні засади аналізу неології в неокласичному тексті / А. А. Калетнік // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. — К. : ВПЦ „Київський університет”, 2006. — Вип. XII. — С. 27—34.
8. Карпіловська Є. А. Функціональний потенціал та підтримка мовних інновацій / Є. А. Карпіловська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. — Донецьк, 2007. — Вип. 15. — С. 402—406.
9. Плющ М. Я. Словотвір / М. Я. Плющ // Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. — К., 1997. — С. 254—304.